

LITERATURE **BER** PRIZE
MAN

2023

Berman Literature Prize 2023
is awarded to the Russian author

MRS. MARIA STEPANOVA

for her novel

ПАМЯТИ ПАМЯТИ

Swedish translation by Nils Håkanson
Minnen av minnet (Nirstedt/litteratur 2019)

THE JURY'S MOTIVATION READS

“Maria Stepanova is being awarded the 2023 Berman Literature Prize for her genre-transcending family saga *In Memory of Memory*. With winding, finely honed prose she breathes life into pictures, objects, places and documents, in a portrayal of the transformative power of memory, both for individuals and for forgotten collectives.”

*

DONOR'S SPEECH

Thomas Berman's speech in English

5

GRUNDARENS TAL

Thomas Bermans tal på svenska

10

LAUDATIO

MARIA STEPANOVA

BERMAN LITERATURE PRIZE

Ida Börjel's speech in English

15

LAUDATIO

MARIA STEPANOVA

BERMAN LITERATURE PRIZE

Ida Börjels tal på svenska

27

LAUREATE'S SPEECH

"REPAIR WORK"

Maria Stepanova's speech in English

39

PRISTAGARENS TAL

"ATT LAGA LIVET"

Maria Stepanovas tal på svenska

51

PROGRAMME

68

DONOR'S SPEECH

Thomas Berman

Translation by Comactiva Language Partner

ALL SWEDISH-JEWISH FAMILIES lived with the potential threat of mortal danger hanging over them during the Second World War, including my family in Norrköping. Anxiety and the spread of rumours about the Germans' plans regarding Sweden were a contributing factor. Norrköping's Jewish community at that time comprised around fifty individuals, largely well established, who had arrived back in the 19th and early 20th century. Hitler's supporters in the town, on the other hand, were significant in number. This was clearly presented in an exhibition several years ago at Norrköpings Stadsmuseum. The exhibition was entitled *Medlöperi och motstånd (Complicity and resistance)*:

Bearing in mind how local Nazis in Norway and the Norwegian police were involved in deportations, you can surmise that there was a huge risk of similar action by this group in Sweden in the event of German occupation. In November 1942, 529 Jews were deported from Oslo to Germany aboard the M/S Donau. A total of 773 Jews were deported to Auschwitz from Norway. Fewer than 40 of them survived. In his recently published and well-documented book, *Judarnas historia i Sverige (The History of Jews in Sweden)*, Carl Henrik Carlsson observes that this provoked great outrage in our country. Nevertheless, the

majority of the Norwegian Jewish community managed to avoid capture. Most of them fled to Sweden. Their escape was often dramatic. One example that Carlsson presents is that of Norwegian Jew Solveig Levin and her three-year-old daughter Mona. They crossed the border with nine others, hiking for three hours through rugged forest terrain in temperatures of minus 18. In order to ensure Mona's cries did not attract the attention of any German police, she had been sedated so heavily that the Swedish doctor at first thought that she was dead. This group and most others reached safety in Sweden.

The Jewish community in Denmark, numbering over 7,000, managed to escape in 1943 and were welcomed with open arms in Sweden after a spectacular rescue operation across the Øresund using small fishing boats. My uncle Karl Berman was involved in this operation on the Swedish side, negotiating a fishing boat agreement. These were sensitive negotiations, conducted both discreetly and in haste.

Karl was awarded the Danish Liberty Medal for his efforts by King Christian X after the war.

During my childhood in Norrköping in the 1950s and 60s, I don't remember us being exposed to anti-semitism except in one blatant instance. My family received a phone call from the Norrköping police one Sunday morning informing us that large black swastikas had been painted overnight on the display windows of all our shops. Did we want to make a police report? A family council was held and it was decided that my mum would go round, discreetly and personally, and scrub off the swastikas. We didn't make a police report, and nothing similar ever happened again.

The Jewish minority in Sweden today numbers around 20,000 people, 2 in every 1,000 of the population. It was King Gustav III who granted Jews the right to come and live in Sweden without having to convert to Christianity. The King had been influenced by his mother, Lovisa Ulrika, who was sister to the powerful Frederick the Great of Prussia. On a visit to her brother in Berlin, she had had a three-hour discussion with Jewish philosopher Moses Mendelssohn. However, granting permission was not solely an altruistic act on the part of the Swedish king, as Carl Henrik Carlsson explains in his book. Gustav III, influenced by the Age of Enlightenment, commented to his mother "It would certainly be a very great benefit to the kingdom if such an industrious people as the Jews were able to come and settle here". Authorisation for this was legitimised through what's known as *Judereglementet* (the Jewish Regulations) on 27 May 1782. One point worth noting is that Jews in Marstrand fielded their own troop to fight on the Swedish side against Denmark in 1788, 13 years after Jews were first granted permission by Gustav III to come and settle in Sweden. This is described in Kenneth Hermele's recently published, and highly interesting, book, *Inte som lamm till slakt: Judiskt motstånd under Förintelsen (Not Like Lambs to the Slaughter: Jewish Resistance during the Holocaust)*.

The relatively small Jewish minority has done well in Sweden and shown their gratitude to the country that welcomed them in the form of substantial donations. The Sachska Children's Hospital was founded with a donation from Josef Sachs. The Hirsch family, through Isaak and Axel Hirsch, made substantial contributions to the welfare of the poor in their time.

An important donor to the Stockholm School of Economics, founded in 1909, was Eduard Heckscher. In Norrköping, the Philipson family, in the person of John Philipson, were involved in establishing the picturesque Carl Johan's Park and Folkparken. Saltsjöbaden was created on the initiative of Ernest Thiel, among others, in the 1890s, as was the Thiel Gallery, which was built somewhat later. Thiel, who also translated some of Nietzsche's works, was one of the very richest people in Sweden in his time, but lost most of his fortune.

Many more examples could be quoted, but suffice to say that with regard to the current discussion of integration problems for migrants, Jewish immigration to Sweden has been successful. This is also true for the 2,500 Polish Jews, who fled to Sweden just over 50 years ago as a result of anti-semitism under the leadership of Gomulka. And this barely 20 years after the Holocaust. However, Poland's loss was Sweden's gain.

Nelly Sachs found refuge in Sweden in 1940 thanks to her friendship with Selma Lagerlöf. In 1966, she was awarded the Nobel Prize in Literature. Who better to live up to the motto of the Berman Literature Prize than Nelly Sachs? Our motto for the Berman Literature Prize is:

Knowledge is something that cannot be taken away from you

In the words of our oldest grandchild Adam, as an 11-year-old, on the importance of reading. Expressed in English, since he attends a British school in Tokyo.

A reader lives a thousand lives. Yes, I know it sounds like a ploy to make you read more but reading has impacted my life in so many ways. It has boosted my spelling and vocabulary extraordinarily, far better than they can teach you in school. I really have lived a thousand lives in my imagination and become anything I ever wanted; a political leader, a demigod, the CEO of Apple. All I need to do to unlock this special power is READ. Reading is my identity, my legacy; it has formed me.

Not a bad premise for a literature prize either.

Catharina and I are convinced that the ability to take on board knowledge about the country has been a crucial factor for successful integration in Sweden.

Dear Maria Stepanova! Welcome to Stockholm!

I want to congratulate you on this Berman Literature Prize 2023. Your book "Minnen av minnet" (In Memory of Memory) develops and enhances the literary tradition of Pasternak and Mandelstam with an epic narration that depicts a profound historical panorama and the history of countries now tragically torn apart by war. It contains theoretical reflections, family chronicles and deep poetic ideas. Catharina and I hope that you have a wonderful time in Stockholm. And we wish you all the best.

*Thomas Berman
September 2023*

© Berman Literature Prize, 2023

GRUNDARENS TAL

Thomas Berman

ALLA SVENSK-JUDISKA FAMILJER svävade i potentiell livsfara under andra världskriget inklusive min familj i Norrköping. Oro och ryktesspridning om tyskarnas planer beträffande Sverige bidrog. Norrköpings judiska församling bestod då av ett femtiotal huvudsakligen väletablerade personer, som anlänt redan på 1800-talet och början av 1900-talet. Hitlers vänner i staden var å andra sidan en inte obetydlig grupp. Detta visades med all önskvärd tydlighet vid en utställning för några år sedan på Norrköpings Stadsmuseum. Utställningen hette *Medlöperi och motstånd*.

Med tanke på hur lokala nazister i Norge och norsk polis medverkade i deportationerna kan man förmoda att risken varit stor för liknande aktioner från den gruppen även i Sverige, om tyskarna ockuperat oss. I november 1942 deporterades 529 judar från Oslo till Tyskland med båten m/s Donau. Totalt deporterades 773 judar till Auschwitz från Norge. Färre än 40 överlevde. Carl Henrik Carlsson skriver i sin häromåret utgivna, väldokumenterade bok, *Judarnas historia i Sverige*, att detta väckte stor indignation i vårt land. En majoritet av den norska judenheten lyckades trots allt hålla sig undan. De flesta tog sig till Sverige. Flykten var ofta dramatisk. Ett exempel som Carl Henrik Carlsson ger

är den norska judinnan Solveig Levin och hennes treåriga dotter Mona. När de skulle ta sig över gränsen tillsammans med nio andra i 18 graders kyla tog vandringen över tre timmar i oländig skogsterräng. För att Monas gråt inte skulle dra till sig tysk polis hade hon sövts ner så djupt att den svenske läkaren först trodde att hon var död. Dessa personer och de flesta andra nådde tryggheten i Sverige.

Även de danska judarna, över 7000 personer, lyckades fly 1943 och togs emot med öppna armar i Sverige efter en spektakulär räddningsaktion i små fiskebåtar över Öresund. Min farbror Karl Berman var engagerad i aktionen på den svenska sidan när han förhandlade fram ett fiskebåtsavtal. Det var känsliga förhandlingar som fördes både diskret och under brådska.

För sin insats tilldelades Karl Berman den danska frihetsmedaljen av kung Christian X efter kriget.

Under min uppväxt i Norrköping på 50- och 60-talet kan jag inte erinra mig att vi utsattes för antisemitism utom i ett flagrant fall. Familjen blev uppringd av Norrköpingspolisen en söndagsmorgon som meddelade att stora svarta hakkors hade målats under lördagsnatten på skyltfönstren i alla våra affärer. Önskar ni göra polisanmälan? Familjeråd följde och beslutet blev att mamma, diskret och personligen, åkte runt och skurade bort hakkorsen. Vi gjorde ingen polisanmälan och något liknande inträffade aldrig mer.

Den judiska minoriteten i Sverige idag utgör ca 20 000 personer, 2 promille av hela befolkningen. Det var Gustav III som gav judar tillstånd att bosätta sig i Sverige utan att behöva konvertera till kristendomen.

Kungen hade påverkats av sin mor, Lovisa Ulrika, som var syster till den mäktige Fredrik den store av Preussen. Hon hade vid ett besök hos brodern i Berlin haft ett tre timmar långt samtal med den judiske filosofen, Moses Mendelssohn. Men det var knappast bara av altruistiska skäl som den svenske kungen så småningom gav sitt tillstånd. Vilket Carl Henrik Carlsson också berättar i sin bok. Gustav III påverkad av upplysningstiden, sade till sin mor ”Det är visst, att det skulle vara en mycket stor fördel för riket, om ett så idogt folk som judarna skulle kunna bosätta sig här”. Tillståndet legitimerades genom det s.k. Judereglementet av den 27 maj 1782. En poäng i sammanhanget är att judar på Marstrand ställde upp en egen trupp för att strida på Sveriges sida mot Danmark 1788, 13 år efter att judar för första gången fått Gustav III:s tillåtelse att bosätta sig i Sverige. Det beskrivs i Kenneth Hermeles nyligen utkomna, mycket intressanta bok, *Inte som lamm till slakt. Judiskt motstånd under Förintelsen*.

Den förhållandevis lilla judiska minoriteten har lyckats väl i Sverige och visat sin tacksamhet till landet som tog emot dem genom betydande donationer. Sachsska Barnsjukhuset grundades efter en donation av Josef Sachs. Familjen Hirsch genom Isaak och Axel Hirsch lämnade på sin tid väsentliga bidrag inom fattigvården. En viktig givare till Handelshögskolan i Stockholm, grundad 1909, var Eduard Heckscher. I Norrköping engagerade sig familjen Philipson genom John Philipson för att iordningställa den vackra Karl Johansparken och Folkparken. Saltsjöbaden skapades på initiativ av bl.a. Ernest Thiel på 1890-talet liksom Thielska galleriet som uppfördes något senare. Thiel, som också översatte Nietzsche, var på sin tid en av Sveriges absolut rikaste personer men förlorade merparten av sin förmögenhet.

Exemplen kan mångfaldigas, men sammantaget kan sägas att i relation till den diskussion som förs idag om integrationssvårigheter för migranter, så har den judiska invandringen till Sverige varit framgångsrik. Vilket inte minst gäller för de 2 500 polska judar som flydde till Sverige för drygt 50 år sedan på grund av Gomulkas antisemitism. Detta bara drygt 20 år efter Förintelsen. Men Polens förlust blev Sveriges vinst.

Nelly Sachs fick en tillflykt i Sverige 1940 tack vare sin vänskap med Selma Lagerlöf. 1966 tilldelades hon Nobelpriset i litteratur. Vem kan sägas bättre leva upp till Berman Literature Prize's motto än Nelly Sachs? Vårt motto för Berman Literature Prize är:

Kunskap är något som inte kan tas ifrån en

Så här skrev vårt äldsta barnbarn Adam, som 11 åring, om betydelsen av läsning. På engelska eftersom han går i en brittisk skola i Tokyo.

A reader lives a thousand lives. Yes, I know it sounds like a ploy to make you read more but reading has impacted my life in so many ways. It has boosted my spelling and vocabulary extraordinarily, far better than they can teach you in school. I really have lived a thousand lives in my imagination and become anything I ever wanted; a political leader, a demigod, the CEO of Apple. All I need to do to unlock this special power is READ. Reading is my identity, my legacy; it has formed me.

Ingen dålig utgångspunkt för ett litteraturpris det heller.

Catharina och jag är övertygade om att förmågan att ta till sig kunskaper om landet har varit en avgörande faktor för framgångsrik integration i Sverige.

Kära Maria Stepanova! Välkommen till Stockholm!

Jag vill gratulera dig till detta Berman Literature Prize 2023. Din bok "Minnen av minnet" utvecklar och fördjupar den litterära traditionen hos Pasternak och Mandelstam i en storslagen berättelse som skildrar djupa historiska vidder och historien i länder som idag tragiskt slits isär av krig. Den innehåller teoretiska reflektioner, familjekrönikor och djupa poetiska idéer. Catharina och jag hoppas att du får en underbar tid i Stockholm. Och vi önskar dig allt gott.

*Thomas Berman
September 2023*

© Berman Literature Prize, 2023

**LAUDATIO
MARIA STEPANOVA
BERMAN LITERATURE PRIZE**

Ida Börjel

Translation by Alan Crozier

THIS YEAR'S BERMAN LITERATURE PRIZE goes to a poet, author, essayist and cultural journalist who has worked sensitively and inclusively, with intellectual acumen and humanity, to investigate and expose societal tendencies and mankind's language-conditioned existence under increasing pressure from a brutal fascist state apparatus.

I admire and respect her deeply.

Yet this is not a day for gleeful celebrations. I am convinced that this year's laureate would be the first to agree with that.

Russia's war in Ukraine means that people are crudely identified on the basis of nationality. Maria Stepanova, who has never regarded herself as representing anything but herself and her own work, and who has been a vocal critic of the Putin regime for many years, may now suddenly find herself being read by the outside world as primarily a Russian writer, one who has been active within the Russian cultural sphere and the Russian society in which an imperialist war cult has emerged. This is something we need to relate to.

Russia's illegal full-scale invasion of Ukraine meets the international legal criteria for genocide, and the surrounding world is obliged by international law to intervene against this. At the

time of writing, the assault has been going on for five hundred and fifty days. The attack takes the form of hybrid warfare, which extends far beyond the borders of Russia and Ukraine.

The urgent questions – what can be done to end Russia’s war, what made it possible, and the reasons for the widespread support for the invasion among the Russian population – must be answered in order to prevent future disasters.

It would be unreasonable to demand answers to this from Maria Stepanova. But she has taken it upon herself to try her best.

In March last year, she published the column “The War of Putin’s Imagination” in the *Financial Times*. Shortly afterwards she left Moscow, where the independent arts magazine *Colta*, providing illuminating coverage of contemporary Russian culture with Stepanova as editor-in-chief, was forced to close. At present she is living in exile in Paris.

“What identifies me,” she asks in a conversation, “with my 75 percent Jewish descent, as a Russian writer? Is it my Russian passport or the language I write in? Is it the forty-odd years I’ve lived in Russia?”

Thirty years ago, six months after the outbreak of the Yugoslav wars, Slavenka Drakulić described in *The Balkan Express* how she accepted her destiny in the form of Croatian nationality, but her foreign friends found it difficult to understand this:

Along with millions of other Croats, I was pinned to the wall of nationhood – not only by outside pressure from Serbia and the Federal Army but by national homogenization within Croatia itself. That is what the war is doing to us, reducing us to one dimension: the Nation.

Collective identity destroys individual identity; as Drakulić says: “I am nobody because I am not a person any more.”

With these urgent questions in mind, I reread Maria Stepanova’s texts: her great work, the prose book *Pamyati pamyati – In Memory of Memory*, her poems and essays, such as the one published in *Eurozine*, “The Haunted House” from 2016.

There Stepanova gives a razor-sharp description of the Orwellian language used by the Russian news media. In a reality that is increasingly perceived as arbitrary and fictitious, where the poles of falsehood and truth have been demagnetized and ethical judgment is ignored, only the immediate effect and force of an utterance is in demand. The distinctive feature that Stepanova uncovers is that both those in power and those in opposition, like contemporary intellectuals, apply *yesterday’s language* – yesterday’s rhetorical figures and metaphors; historical quotations taken out of context, and obscure analogies. I quote:

The very descriptive language we use, the very models we turn to in order to discuss the present, the very need to constantly correlate our experience with hundred-year-old patterns demonstrates that, to a degree, we regard the present as secondary. [...] This means that the present lacks identity and uniqueness and it also means, to some extent, that the present will arrive only once a language for it has emerged.

The dominant speech acts in the mass media affect and change a person’s inner language, in which thoughts are formulated. Is it possible, then, to find a language in the language, decolonized, worthy for human beings, that does not repeat the “mined

language” as Stepanova calls it, with current metaphors, sayings and tropes alluding to a mythical culture of war?

Among her earliest memories, Stepanova hears her mother sing lullabies about war – someone gets shot, someone lies dead in the grass.

That is a possible beginning. To listen.

And Maria Stepanova listens very carefully. The ear is the poem’s indispensable sense organ in the polyphonic choral work that her poems constitute, intricately composed of vocabulary that is of its time, riffs on quotations from modernist poetry, popular culture, camp songs and medieval ballads through etymological meanderings, timbres and verse metres. What is she listening for?

Inherited pain, shifts and overlaps, collective symbols; for thin streaks of tenderness against a soundboard of violent death. The lyrical I takes a step back, opening the poem to anonymous others and the murmur of the nameless dead. A dissolution of time and space, of verticality: the poem has room for the brutal *simultaneity* that could characterize a summer morning last year after the Russian missile attack on Lviv the previous night, here in the lines from the poem “While we slept”:

While we ate, we bombed Lviv
And after entered
the wrinkled water, elders first
In the smoke of barbecues
clanged dragonflies

Afterward we sang in chorus of how the banks
were blanketed with hundreds of shot-down dead

The poem was published in the issue of the Swedish magazine *Glänta* that was created in collaboration with the now closed *Colta*, consisting of a selection of fourteen years of cultural journalism and literary texts, along with material written after the outbreak of the war. This work of editorial reinterpretation was initiated with the idea of an anamnesis and a review of her own burden of responsibility where, as Stepanova begins, “the knowledge of what has been and the attempt to understand how it came to be so is one of the few methods we have in working on the future that now remains for us”.

Scrutiny and exposure. To see yourself. From within – and, of necessity, from without.

Even when pursuing genealogical research, the self seeks its own people, and ultimately itself.

In *In Memory of Memory*, which was published by Nirstedt/litteratur in a Swedish translation by Nils Håkanson in 2019, the speaker appears as the youngest generation in the line of storytellers in the matriarchal family: like matryoshka dolls the great-grandmother Sarra on the barricade begat grandmother Lyolya, who begat the mother who begat the daughter, the one who is meant to pass the story on. Even as a child she dreams of the magnificent family chronicle she will one day write.

This longing impels her in a society characterized by a lack of shared memories, a shared historiography – apart from the one about the victory in the so-called Great Patriotic War and the politically established narrative which says that those who sacrificed their lives then have saved everyone now alive from abysmal evil – this as a mirage-like triumph to aspire to emulate, in accordance with the logic of service advocated by Lidiya Ginzburg: an exalted, depersonalized sacrifice. Stepanova writes

of her grandfather Kolya: life for him was an exercise in “endless heroism, valiant deeds and sacrifices in the white-hot air, with eventual immolation as a natural requisite – *for you, my son, are Soviet man!*”

Stepanova obsessively follows a trail through Russian and European geography in the twentieth century, in search of evidence of the progressive narrative in which her family would find its place. But the dream crumbles when she discovers that no great heroic feats or gruesome sufferings are recorded behind the pictures in the family albums. She sees her project fragmenting in her head, “into tesserae, into notes indicating textual omissions, into hypotheses there was no one left to prove.” The book’s mix of genres testifies to this perseverance: memoir is interspersed with travelogue, with letters, diary pages, essays and chapters titled as if in an undermining protest. The realization follows that “the book about my family is not about my family at all, but about something quite different: the way memory works, and what memory wants from me.”

In an ontology of memory, Stepanova loads history with writings, facts, calculations, corrections and claims to objectivity. Memory, on the other hand, is linked with retelling and justice, memory moralizes, and it is personal. History is based on knowledge – memory on experience. “At the same time,” Stepanova adds, “the landscape of memory is strewn with projections, fantasies and misrepresentations...”

The lack of memories also testifies to persecution, threats, displacement and the ability to survive; the strategy of efforts not to draw attention to oneself, to remain “hiding in the dim household light”, also concerns her Jewish belonging.

For the child, the Jewishness is a little unclear; she can feel that it is a part of the family’s love – but she experiences her Jewishness all the more palpably as something that is assigned to her from outside, as something that poses a threat of danger.

An age-old fear is rooted in what Stepanova calls “the shadows of the known and accepted histories”, a fear that must have been felt by her grandfather when he was just waiting to be arrested after having handing in his service pistol, by her great-grandmother and grandmother who were doctors and Jews during the doctors’ plot in the 1950s, and in the generation before that during the pogroms in Odesa at the beginning of the last century.

The girl also carries that fear within her.

The capacity of traumatic memory to cross generations in families that have survived the Holocaust is encapsulated by the literary scholar Marianne Hirsch in the term *postmemory*. Postmemory is a structural phenomenon, created out of the need to consolidate memory, the preservation of memory as an insistence on posthumous justice. The concept has spread further in the sense of traumatic knowledge and experience passed on from generation to generation. It is not just a matter of shame, or that something is too painful to name. It is also about power, as Hirsch emphasizes in *The Generation of Postmemory*. A distant and incomprehensible past is also generated by the power structures that enforce forgetfulness, annihilation and erasure.

As Stepanova points out, postmemory is a phenomenon that characterizes our time, with all the resounding slogans about becoming great again. Russia is a country, she asserts, “where violence circulated ceaselessly, society passing from one space of tragedy to the next as if it were a suite of rooms, a suite of

traumas, from war to revolution, to famine and mass persecution, and on to new wars, new persecutions – the territory for this hybrid memory formed earlier than in other countries: spiraling, multiplying versions of what has happened to us over the last hundred years, dimpled with inconsistencies, like a sheet of opaque paper blocking out the light of the present.”

In Russia, collective memory has been cultivated like a ritual object, an almost religious elevation of a bygone era. “There will be people out there for whom the 1930s were a lost paradise of innocence,” Stepanova notes, then going on to say something very important: that this is especially evident “during times dominated by the dull fear of the unknown”. The unknown – that is, the future.

The lack of optimism for the future, the distortion and glorification of the country’s contribution in the Second World War and – crucially – unpunished war crimes committed in the past.

In parallel with this public and collective memory regime, a hard line has been taken in Russia against individual historiography – Stepanova compares the situation to that in Turkey, which the author Dogan Akhanli has called a ban on memory and a collective amnesia.

A striking example is the human rights organization Memorial, which saw the resurgence of totalitarianism in Russia and tried to establish a memory bank. Memorial was labelled as extremist by the Supreme Court in 2021 and has now been shut down.

“Culture,” Stepanova declares, “treats the past as a state treats its mineral wealth, mining it for all its worth; this parasitical relationship with the dead is a profitable industry.”

The vulnerability of the dead gives us the responsibility to remember them correctly.

It is also in opposition to the totalitarian historiography that Maria Stepanova seeks to trace her Russian-Jewish family, and to write about one’s Jewish heritage at all was unthinkable for a long time in Russia: state anti-Semitism in the Soviet Union denied and obscured Russian-Jewish culture and its history. It was not until after the perestroika of the 1980s that the Jewish victims of the Holocaust were recognized.

It is remarkable to see how she writes with equanimity about her failures and her doubts about the book she wants to write but does not succeed in writing.

In contrast to her polyphonic poetry, the guiding subject in *In Memory of Memory* is palpably present. The task is to investigate, and this is emphasized in a language that on the one hand is convolutedly complex and openly searching, yet simultaneously methodical and lucid, a precise record. A seemingly banal detail grows into a richly meaningful digression, warmed by the human love rewritten as “the little pilot light of tenderness”.

Stepanova moves with ease within both the Russian and the classical educational tradition, and carries on the discussion conducted by her role models: Susan Sontag, with whom she shares a genuine curiosity and intellectual integrity; and W. G. Sebald, who in his novels, like her, moves cautiously amidst the uncertainty and whose purpose she shares – to save things and people from drowning, from imminent oblivion. In an essay on Sebald she says something that is also valid for *In Memory of Memory*: “Sebald steps up against the tyranny of the engaging – on behalf of everything *uninteresting*.” In addition, they share an equanimity and an inviting tranquillity: the opposite of commercial sensationalism.

Historical figures serve as anchors, Stepanova comments in an interview; this is noticeable in Russian politicians and Russian poets alike, as a way of confirming their own actions. An anchorage in the past “makes the present feel more real”.

In Memory of Memory is therefore, in opposition to the zeitgeist in Russia, an attempt to encapsulate a “we” of the family and of elective affinities, in order to assert individual identity, the right to exist as a unique individual.

I return to the scene in the book that takes place in the early eighties, when the country seemed to be expecting and fearing a third world war, when schoolchildren were taught to assemble Kalashnikovs – which by the way they have to do again today – and Maria, then aged ten, asks her mother: “What are you most scared of?” And her mother replies, “I’m afraid that there will be violence committed against the individual.”

Collective identification is one form this violence takes. At the same time, it cannot be avoided now, says Stepanova. From being a dissident and critic of the regime, she has been forced to accept the validity of the external judgemental gaze.

“So who are we, then,” she asks herself in an interview, and answers “Neither victim nor aggressor. Then who? This is a major problem for writing.”

Change has to come, but how? In the issue of *Glänta*, Stepanova starts from the perceived stigma, “the open sores of collective participation” and argues that this “can be the starting point for a movement from a blinded ‘we’ to a society consisting of seeing ‘I’s’.”

How does one become a seeing I? And where does the resilience of the individual come from?

A breathtaking statement seems almost to have been sneaked into *In Memory of Memory*: it is “as if my feelings of fear, anger and resistance pre-date me.”

It strikes me that it is also a matter of about responding to a capacity for resistance that is post-dated, coming from the future.

Floating on the Swedish cover of Stepanova’s family romance – which she herself describes as a Freudian novel about the past – there are small porcelain dolls. As I stand here I have one such doll in my pocket, like a little secret, a thumb-sized, cracked china figurine which constitutes the very *aleph* in the book. It is also a *monument* in the sense of the philosopher Jacques Rancière, something that bears witness through its very existence. These dolls were produced in huge numbers in the latter half of the nineteenth century and were sold for a penny apiece. They could also be used as packaging material, to protect more expensive goods in transport. A vanishing mass, each one so like all the others in its vulnerability, distinguishable only by its injuries. These Frozen Charlottes, as they were also called, were cherished by Stepanova as if they were family; she writes “– and the less I can say about them, the closer they come.”

Masha, I hope you have an agreement with your little porcelain doll, to continue your meticulous and wide-ranging poetic and political work of understanding and finding an appropriate language for our time. That you, like Tsvetaeva – who stood as a child before the Pushkin Memorial in Moscow with one of these dolls in her hand and realized that “I was the same for the tiny figure as the Pushkin Memorial was for me” – will continue to work out scales and fine-tune the lens in your gaze on the world, and to test the other’s gaze – in constant alternation between

micro and macro perspectives, between cultural heritage and intellectual traditions in East and West. It is absolutely essential now to go on working with perspective shifts also from a Swedish viewpoint: rethinking the optics concerning Russian culture and the propaganda of the fascist regime, in order to catch sight of those who have made things invisible through imperialist, economic and military violence.

This requires a different way of listening.

Listening for silences, perhaps like the silence that arises when someone holds their breath, or stifles a scream.

Or listening for something that lies frozen.

The war continues, with daily attacks on Ukrainian civilians. As Slavenka Drakulić says, we have not learned from history, not enough. This is also a call to act here and now.

I end with a few lines from Maria Stepanova's poem cycle from 2015, *War of the Beasts and the Animals*:

a memory
won't save us
lies in the ashes
biting its own tail

© Ida Börjel 2023

**LAUDATIO
MARIA STEPANOVA
BERMAN LITERATURE PRIZE**

Ida Börjel

BERMAN LITERATURE PRIZE går i år till en poet, författare, essäist och kulturjournalist, som lyhört och inkluderande, med intellektuell skärpa och medmänsklighet har verkat för att utröna och blottlägga samhällseliga tendenser och människans av språk villkorade existens under ett ökande tryck från en våldsamt och fascistisk statsapparat.

Jag beundrar och respekterar henne djupt.

Med det sagt är detta inte en dag för uppsluppet firande. Jag är viss om att årets pristagare är den första att instämma i detta.

Rysslands krig i Ukraina gör att människor identifieras grovt utifrån nationstillhörighet. Maria Stepanova, som aldrig har sett sig som representant för något annat än sig själv och sitt arbete, och som varit en högröstad kritiker av Putinregimen i många år, får med ens av omvärlden se sig avläst som en i första hand rysk författare, en som verkat inuti den ryska kultursfären och det ryska samhälle i vilket en imperialistisk krigskult vuxit fram. Detta behöver vi förhålla oss till.

Rysslands illegala fullskaliga invasion i Ukraina uppfyller de folkrättsliga kriterierna på ett folkmord – vilket omvärlden enligt folkrätten är skyldig att ingripa mot. I skrivande stund har attacken pågått i femhundrafemtio dagar. Attacken har formen av hybridkrig, som sträcker sig långt utanför Rysslands och Ukrainas gränser.

De akuta frågeställningarna – vad kan göras för att få slut på Rysslands krig, vad gjorde det möjligt, och vari grundar sig det omfattande stödet för invasionen bland den ryska befolkningen – måste besvaras för att framtida katastrofer ska förhindras.

Maria Stepanova kan orimligen avkrävas svar på detta. Men hon har tagit på sig ansvaret att verkligen försöka.

I mars förra året publicerade hon krönikan ”Kriget i Putins fantasi” i *Financial Times*, kort därpå lämnade hon Moskva, där den oberoende kulturtidskriften *Colta*, vars stora genomlysande arbete Stepanova varit chefredaktör för, tvingades lägga ned. För närvarande lever hon i exil i Paris.

”Vad identifierar mig”, frågar hon sig i ett samtal, ”med min sjuttiofemprocentiga judiska härkomst, som en rysk författare? Är det mitt pass eller språket jag skriver på? Är det det fyrtyotal år som jag levt i Ryssland?”

För trettio år sedan, ett halvår efter att de jugoslaviska krigen bröt ut, beskrev Slavenka Drakulić i *Balkan express* hur hon accepterat sitt öde i form av en kroatisk nationstillhörighet, något hennes utländska vänner hade svårt att förstå:

Tillsammans med miljontals andra kroater satt jag fjättrad av nationens bojar och då inte bara på grund av trycket från Serbien och den federala armén, utan också på grund av strävan efter nationell enhetlighet inom Kroatien. Detta är vad kriget gör med oss; reducerar oss till en dimension: nationen.” Den kollektiva identiteten omintetgör den singulära; med Drakulić: ”Jag är ingenting, eftersom jag inte längre är en individ.

Med dessa akuta frågeställningar i åtanke läser jag om Maria Stepanovas texter: storverket, prosaboken *Pamjati pamjati* –

Minnen av minnet, hennes dikter och essäer, som den i Eurozine publicerade ”The Haunted House” från 2016.

Stepanova tecknar där sylvassa konturer av rysk nyhetsmedias orwelliska språk. I en verklighet som alltmer uppfattas som godtycklig och fiktiv, där polerna lögn och sanning har avmagnetiserats och etiskt omdöme har åsidosatts, efterfrågas endast den ögonblickliga effekten och kraften i ett yttrande. Det särdrag som Stepanova benar ut är att såväl makten som oppositionen, i likhet med samtidens intellektuella, omsätter *gärdagens* språk – gårdagens retoriska figurer och metaforik; historiska, lösryckta citat och grumliga analogier. Jag citerar:

Själva det deskriptiva språk som vi använder oss av, de modeller vi vänder oss till för att diskutera samtiden, behovet att konstant sätta vår upplevelse i samband med hundraåriga mönster, visar på att vi i viss utsträckning betraktar samtiden som sekundär (...) Detta talar för att samtiden saknar identitet och unicitet, och det innebär också att samtiden i viss mån kommer att träda in först när ett språk för den väl har uppstått.

De dominerande massmediala språkhandlingarna påverkar och förändrar en människas inre språk, på vilket hon formulerar sina tankar. Går det då att finna ett språk i språket, avkolonialiserat, människovärdigt, som inte upprepar det med Stepanovas ord ”minerade språk” vars gängse metaforer, talesätt och troper anspelar på en mytisk krigskultur?

Bland sina tidigaste minnen hör Stepanova sin mamma sjunga vagsånger som handlade om krig – någon blir skjuten, någon ligger död i gräset.

Det är en möjlig början. Att lyssna.

Och Maria Stepanova lyssnar mycket noga. Örat är diktens omistliga förnimmelseorgan i det polyfona körverk som hennes dikter utgör, sinnrikt komponerat av tidstypiska vokabulärer, riff på citat ur modernistisk poesi, populärkultur, lägersånger och medeltida ballader genom etymologiska vindlingar, klanger och versmått. Vad lyssnar hon efter?

Nedärvd smärta, skiftningar och överlappningar, kollektiva symboler; efter tunna stråk av ömhet i en resonansbotten av våldsam död. Diktjaget orkestrerar i fonden och dikten öppnas för anonyma andra och namnlösa dödas sorl. En upplösning av tid och rum, av vertikalitet: i dikten ryms den brutala *samtidighet* som kunde prägla en sommarmorgon förra året efter nattens ryska missilattack i Lviv, här i raderna ur dikten ”Medan vi sov”:

Medan vi åt så bombade vi Lviv
Sen klev vi ner
bland rynkorna i vattnet, de äldre först
I grillspettsröken hördes
trollsländornas rassel

Sen sjöng vi unisont om stranden, hur den
täckts av människor i hundratal som skjutits

Dikten publicerades i det nummer av tidskriften *Glänta* som tillkommit som ett samarbete med nu nedstängda *Colta* och består i ett urval av fjorton års genskjutande kulturjournalistik och litterära texter, samt material skrivet efter krigsutbrottet. Detta redaktionella omtolkningsarbete initierades med tanke om en anamnes och en granskning av den egna ansvarsbördan där, inleder Stepanova, ”kunskapen om det som varit och försöket

att förstå hur det blev så är en av få metoder vi har i arbetet med den framtid som nu återstår för oss”.

Rannsaking och synliggörande. Att få syn på sig själv. Inifrån – och, med nödvändighet, utifrån.

Också i släktefterforskningen söker jaget de sina, och ytterst sig själv.

I *Minnen av minnet* som kom ut på Nirstedt/litteratur i Nils Håkansons översättning 2019, framträder jaget som den yngsta generationen i raden av den matriarkala släktens berätterskor: som matrjosjkan föds ur gammelmormor Sarra på barrikaden, mormor Ljolja, mamman och så dottern, som är den som är menad att föra historien vidare. Redan som barn när hon drömmen om den storslagna släktkrönika hon en dag ska skriva.

En längtan som driver henne i ett samhälle präglad av bristen på gemensamma minnen, gemensam historieskrivning – förutom den om segern i det så kallade Stora Fosterländska kriget och det politiskt inarbetade narrativ som säger att de som offrade sina liv då, har räddat alla som lever nu från den totala ondskan – detta som en hägrande triumf att få leva upp till, i överensstämmelse med den tjänandets logik som Lidja Ginzburg förordade: ett upphöjt, avpersonifierat offer. Stepanova skriver om farfar Kolja: ”det heroiska var hans livsluft; det fanns självklara förväntningar på stordåd, offer och lidande – du är ju en sovjetmänniska!”

Som besatt spårar Stepanova genom nittonhundratalet efter bevis i den ryska och europeiska geografin på den progressiva berättelse där hennes släkt skulle få komma tillrätta. Men drömmen krackelerar vid upptäckten av att inga stora hjältebragder eller ohyggliga eländesskildringar rymdes bakom bilderna i familjealbumen. Hon ser sitt projekt falla ”sönder i enskilda fragment, i fotnoter till en försvunnen huvudtext, i hypoteser

som var omöjliga att pröva.” Bokens genreblandning vittnar om den ihärdigheten: memoaren varvas med reseberättelsen, med brevet, dagboksbladet, essän och kapitel rubricerade liksom i en underminerande protest. Insikten följer att ”boken om min släkt kom därför inte heller att handla om min släkt utan om någonting annat. Om hur minnet fungerar och vad det kräver av mig.”

I en minnets ontologi behäftar Stepanova historia med skrift, fakta, beräkning, korrigerings och anspråk på objektivitet. Minne, däremot, förbinds med återberättande och rättvisa, minnet moraliserar, och det är personligt. Historien grundas i kunskap – minnet i erfarenhet. ”Men”, tillägger Stepanova, ”minnets territorium är också fullt av projektioner, fantasier och förvrängningar ...”

Bristen på minnen vittnar också om förföljelse, hot, förskingring och överlevnadsförmåga; strategin att anstränga sig för att inte dra uppmärksamhet till sig, ”för att försvinna i hemmets dunkel” handlar också om den judiska tillhörigheten.

För barnet är judiskheten lite oklar, att den är en del av familjens kärlek, det känner hon – men desto mer påtagligt erfar hon judiskheten som något som tillskrivs henne utifrån, och som utgör ett hot om fara.

En uråldrig rädsla ligger rotad i vad Stepanova kallar det ”underförståddas skugga”, en skräck som måste ha funnits i hennes farfar när han bara väntade på att bli gripen efter inlämnat tjänstevapen, i gammelmormor och mormor som var läkare och judar under läkarkomplotten på femtiotalet, och i generationen dessförinnan under pogromerna i Odesa i början av förra seklet.

Flickan bär den också inom sig.

Kring det traumatiska minnets generationsöverskridande kapacitet i familjer som överlevt Förintelsen har litteraturforskaren Marianne Hirsch myntat begreppet *postmemory*, efterhandsminne.

Postmemory: ett strukturellt fenomen, skapat ur behovet av att konsolidera minnet, av minnesbevarande som ett insisterande på postum rättvisa. Begreppet har fått vidare spridning i betydelsen av överförd traumatisk kunskap och erfarenhet mellan generationerna. Det handlar inte bara om skam, eller att något är för smärtsamt att benämna. Det handlar också om makt, betonar Hirsch i *The Generation of Postmemory*. Ett fjärran och svårbegripligt förflutet alstras även av de maktstrukturer som påtvingar glömska, tillintetgörande och utradering.

Som Stepanova framhåller är postmemory ett fenomen som utmärker vår tid, med alla ekande slogans om att bli great again. ”Ryssland”, inskräpper hon, är ”ett land där övervåldets kretsångång under 1900-talet fortsatte utan avbrott i ett slags traumagalleri, i vilket samhället gång på gång rörde sig ur askan i elden: från krig till revolution till massrepression till nytt krig till ny repression. Ryssland har, snabbare än andra länder, blivit till en plats där minneslagren tydligt rörs samman. (...) alla skymmer de ljuset och gör det svårt för oss att se vilken tid vi själva lever i.”

I Ryssland har det kollektiva minnet odlats fram som kultobjekt, ett närmast religiöst upphöjande av en svunnen tid. ”För somliga kan till och med 1930-talet framstå som ett förlorat paradiset”, noterar Stepanova, varpå hon säger något mycket viktigt: att ”det här draget framträder särskilt tydligt i tider av oro eller rädsla för det okända.” Det okända – det vill här säga framtiden.

Bristen på framtidsoptimism, förvanskningen och förhårligandet av insatsen under andra världskriget och – det är avgörande – tidigare begångna, ostraffade krigsbrott.

Parallellt med denna offentliga och kollektiva minnesregim har det i Ryssland bedrivits en hårdför linje mot den individuella historieskrivningen – Stepanova likställer situationen med

den i Turkiet, som författaren Dogan Akhanli rubricerat med erinransförbud och kollektiv minnesförlust.

Ett slående exempel är människorättsorganisationen Memorial, som inför totalitarismens hotande återkomst i Ryssland försökte upprätta en minnesbank. Memorial stämplades 2021 av Högsta domstolen som extremistisk och verksamheten är idag nedstängd.

”Kulturen”, inskräper Stepanova, ”förhåller sig till det förflutna som en råvaruberoende stat till sina naturresurser: bara att gräva upp ...! Att parasitera på de döda är en industri.”

Inför de dödas utsatthet och sårbarhet vilar ansvaret att minnas dem riktigt.

Det är också mot den totaliserande historieskrivningen som Maria Stepanova söker sin rysk-judiska släkt, och att alls skriva om sitt judiska arv var länge otänkbart i Ryssland: den statliga antisemitismen i Sovjet förnekade och mörklade den rysk-judiska kulturen och dess historia – inte förrän efter åttiotalets perestrojka erkändes Förintelsens judiska offer.

Det egenartade är hur hon med jämnmod skriver in sina misslyckanden och tvivlet över den bok hon vill skriva men alltså inte lyckas skriva.

I kontrast till hennes polyfona poesi, är det guidande subjektet i *Minnen av minnet* påtagligt närvarande. Uppdraget är utröandet, detta skrivs fram på ett språk som å ena sidan är vindlande komplext och öppet sökande, men samtidigt metodiskt och avklarnat, omsorgsfullt redovisande. En till synes banal detalj växer till en innebördsrik digression, varm av till ”ömhetens spislåga” omskriven människokärlek.

Stepanova rör sig förtroget inom såväl den ryska som den klassiska bildningstraditionen, och för resonemangen vidare från förebilderna Susan Sontag, med vem hon delar den genuina

nyfikenheten och den intellektuella redbarheten; och W G Sebald, som i sina romaner liksom hon rör sig varsamt i ovissheten och vars uppsåt hon delar: att rädda de drunknande, ting och människor, som är på väg att falla i glömska. I en essä om Sebald säger hon något som också äger giltighet för *Minnen av minnet*: ”Sebald reser sig mot det engagerades tyranni i den litterära sfären – i allt ointressants namn”. Därtill delar de ett jämnmod och en inbjudande stillsamhet: motsatsen till parfymerad sensationslystenhet.

Historiska gestalter verkar som ankare, kommenterar Stepanova i en intervju, det märks hos såväl ryska politiker som ryska poeter, som ett sätt att bekräfta den egna handlingen. En förankring i det förflutna ”får nuet att kännas mera verkligt.”

Minnen av minnet blir därför också, gentemot tidsandan i Ryssland, ett försök att ringa in ett familjens och valfrändskapernas ”vi”, för att hävda den individuella identiteten, rätten att existera som en egen unik individ.

Jag återvänder till den scen i boken som utspelar sig under tidigt åttiotal, när landet tycktes gå i förväntan om och fruktan för ett tredje världskrig, när skolbarnen fick lära sig att montera kalasjnikovs – vilket de för övrigt får göra på nytt idag – den då tioåriga dottern frågar, vänd mot sin mor: ”Vad är du mest rädd för?” Och mamma svarar: ”Jag är rädd för att man ska begå våld på individen.”

Den kollektiva identifieringen är ett sådant våld. Den går samtidigt inte att undvika nu, menar Stepanova. Från att ha varit dissident och regimkritiker har hon sett sig tvungen att acceptera giltigheten i den utifrån kommande och dömande blicken.

Men vilka är då detta vi, frågar hon sig i en intervju, och svarar ”Varken offer eller förövare. Detta är ett stort problem när det gäller skrivandet.”

En förändring måste till, men hur? I *Glänta*-numret utgår Stepanova från det upplevda stigmat, ”den kollektiva delaktighetens öppna sår” och menar att detta ”kan bli utgångspunkten för en rörelse från ett förblindat ’vi’ till ett samhälle bestående av seende ’jag.’”

Hur blir man ett seende jag? Och varifrån kommer den enskildas motståndskraft?

Det står något hisnande, liksom insmuget i *Minnen av minnet*: ”det är som om min rädsla, min vrede och min förmåga att göra motstånd är äldre än jag.”

Jag tänker att det också handlar om att hörsamma en förmåga att göra motstånd som kommer från framtiden.

På omslaget till Stepanovas familjeroman – av henne själv karakteriserar som en freudiansk roman om det förgångna – svävar det små porslinsfigurer. Jag står här med just en sådan gröt-docka i fickan, som en liten hemlighet, en *sekret* – en tumstor och sprucken porslinsfigur, som utgör själva *alefi* i boken. Den är också ett *monument* i filosofen Jacques Rancières mening, något som bär vittnesbörd genom själva sin existens. Dessa dockor producerades i enorma antal under senare hälften av artonhundratalet och såldes för en spottstyver. Eventuellt användes de också som packmaterial, till skydd under frakt av något dyrare. En försvinnande massa, var och en så lika i sin sårbarhet, möjliga att skilja åt endast på sina skador. Dessa frusna Charlottor, som de också benämndes, omhuldar Stepanova som vore de hennes släktingar, hon skriver” – och ju mindre jag kan berätta om dem, desto närmare kommer vi varandra.”

Masja, jag hoppas på att du har en överenskommelse med din gröt-docka om att fortsätta omsorgsfulla och vittförgrenade poetiska och politiska arbete med att förstå och finna ett adekvat

språk för vår samtid. Att du, liksom Tsvetajeva – som stod i sin barndom inför Pusjkinmonumentet i Moskva med sådan docka i handen och insåg att ”Jag var detsamma för figuren som Pusjkinmonumentet var för mig” – fortsätter ditt ta ut skalor och finkalibrera objektivitet i blicken på omvärlden, och att pröva den andres blick – i ständigt skifte mellan mikro- och makroperspektiv, mellan kulturarv och tanketraditioner i öst och väst. Ett arbete med synvänder som är helt nödvändigt att göra nu också från en svensk horisont: omprövandet av optiken när det gäller den ryska kulturen och den fascistiska regimens propaganda, för att få syn på dem som har osynliggjorts genom imperialistiskt, ekonomiskt och militärt våld.

Det fordrar ett annorlunda sätt att lyssna.

Ett lyssnande efter tystnader, kanske som den tystnad som uppstår när någon håller andan, eller kväver ett skrik.

Eller efter någonting som ligger fruset.

Kriget fortgår, med dagliga attacker mot civila ukrainare. Som Slavenka Drakulić säger har vi inte lärt oss av historien, inte tillräckligt. Det är också en uppmaning till att agera här och nu.

Jag avslutar med några rader till följe, ur Maria Stepanovas diktcykel från 2015, ”Bestarnas och djurens krig”:

ett minne
kommer inte att rädda oss
ligger i askan
biter sig i svansen

© Ida Börjel 2023

KÄLLOR

Balkan express, Slavenka Drakulić, Ordfront, 1993

”A Conversation with Maria Stepanova”
by Kevin M. F. Platt & Mark Lipovetsky, *World Literature Today*, mars 2023

”Medan vi sov”, översättning av Mikael Nydahl, *Glänta blir Colta blir Glänta*, Glänta 3-4 2022, Göteborg

”The Haunted House, Contemporary Russia between past and past”, Maria Stepanova, *Eurozine*, 18/1 2016

Kroppens återkomst, Maria Stepanova, översättning av Ida Börjel och Nils Håkanson, Nirstedt/litteratur, 2020

Minnen av minnet, Maria Stepanova, översättning av Nils Håkanson, Nirstedt/litteratur, 2019

”Nein, ich habe nie Russland repräsentiert”, intervju av Cornelia Geissler, *Berliner Zeitung*, 24/4 2023

Strykjärn och diamanter, red. Kristina Rotkirch, Ersatz, 2019

”War of the Beasts and the Animals”, Maria Stepanova, *Voice Over*, Columbia University Press, 2021.

SOURCES

The Balkan Express, Slavenka Drakulić, W.W. Norton, 1993.

”A Conversation with Maria Stepanova”,
by Kevin M. F. Platt and Mark Lipovetsky,
World Literature Today, March 2023.

”Glänta blir Colta blir Glänta”, *Glänta* 3-4, 2022, Göteborg.

”While we slept, we bombed Kharkiv”, translated by Ainsley Morse,
World Literature Today, March 2023.

”The Haunted House: Contemporary Russia between past and past”, Maria Stepanova, *Eurozine*, 18 January 2016.

Kroppens återkomst [The Return of the Body], Maria Stepanova, translated by Ida Börjel and Nils Håkanson, Nirstedt/litteratur, 2020.

In Memory of Memory, Maria Stepanova, translated by Sasha Dugdale, Fitzcarraldo, 2019.

”Nein, ich habe nie Russland repräsentiert”, interview by Cornelia Geissler,
Berliner Zeitung, 24 April 2023.

Strykjärn och diamanter, edited by Kristina Rotkirch, Ersatz, 2019.

War of the Beasts and the Animals, Maria Stepanova, translated by Sasha Dugdale, in *The Voice Over*, edited by Irina Shevelenko, Columbia University Press, 2021.

LAUREATE'S SPEECH “REPAIR WORK”

Maria Stepanova

Translation by Sasha Dugdale

Dear Friends

The book we are speaking of today was written only recently, and yet it was written in a different historical era – before the pandemic, when for a few years the whole world lived in a constant present tense: without the future, which had been put off indefinitely, and without the past, which seemed beyond reach. It was published before the beginning of a full-scale war of aggression in Europe, a war that was started and is still being waged by the country I was born in, and where I had spent my whole life. It is a war which has forever changed my sense of self and of my occupation. And that is why it is so hard for me to speak now. *In Memory of Memory* appeared in a different world and in some ways was written by a different person. The book was the product of a utopia that is still dear to me; I have always perceived Russia to be an integral part of a European cultural and historic space, a space which draws together thousands of individual fates into one, thousands of threads into a common weave. Now, when my compatriots insist that this communality does not exist and in fact never has, and the language I consider to be my native language is being used to justify violence and destruction, this vision seems a naïve one.

The idea of communality, of one large conversation ranging across state borders and language barriers, has become problematic, and not just in Russia. Across the world right-wing parties and governments use similar arguments and methods – and their new form of common interest, based on fear and distrust towards all that is new or foreign, has a backward-looking conservative quality. We are instructed to turn away from the future, with its frightening newness, and put our faith in political ideals based on the past. But not the real past – rather a fictional one, made to order and touched up and airbrushed to look more attractive. In Russia (but not just in Russia) special legislation has been passed to criminalise historical views that don't align with the officially-approved version: laws against the 'falsification of history' have made any discussion of state criminality a crime in itself. Historical knowledge and understanding based on facts and documented evidence have been replaced with an invented history. We are invited to learn this invention well, *memorise* it, and never deviate from its path. History is being squeezed out by memory, step by step, and sometimes we aren't even able to tell the difference between the two.

In the book we are speaking of today I wrote about all this, although it seemed to me back then that memory (or its dark, dangerous twin) had not yet flooded the known world:

Memory is handed down, history is written down; memory is concerned with justice, history with preciseness; memory moralizes, history tallies up and corrects; memory is personal, history dreams of objectivity; memory is based not on knowledge, but on experience: compassion with, sympathy for a desperate pain demanding immediate involvement. At the

same time the landscape of memory is strewn with projections, fantasies and misrepresentations – the ghosts of today, with their faces turned to the past.

Today these ghosts have swum to the surface; any version of the past and present has the potential to become a dogma if someone is willing to kill in its name. Russia's war against Ukraine, is amongst other things, a war of memory, an attempt to insist on one's own version of history, with the aid of tanks and bombs and death. It is terrifying for me to consider what versions might come next.

All my life so far has been lived in a post-war world, a world which emerged following a catastrophe, the destruction of millions of lives in the name of a future that someone felt to be better, more perfect. War back then had particular defining features: it was spoken of in a way which left us as children in no doubt that we might well not have existed – that our whole existence was contingent on those who had died in a war thirty years before, and had died *that we might live*. As newspapers and books explained, they had sacrificed themselves so we could be born. This placed on us, the living, obligations of a particular kind, we were to live according to particular rules: to study well, behave ourselves, to be good children. It was as if our own lives didn't entirely belong to us – we had to earn the posthumous approval of dead strangers. The role our own country played in the dividing up of Poland, in occupying other territories and in mass killings, was not part of the public understanding, and so it was easy and natural to see ourselves as representatives of the force of good.

Another catastrophe, the destruction of the old world as it was at the turn of the century, was spoken of less, and in every family

it was spoken of in a different way, because it had no limits and no common characteristics. It was a kind of secret which needed to be hidden from others, and those who knew it (and those with whom one could share it) were filled with alternating feelings of pride and shame when they found out. Scratch at the glossy daytime sheen of any family, including your own, and a *weak point* will soon be found – something that must never be discussed at school, and at home was only communicated in strained and hushed voices, so you intuitively knew it was a serious matter. It took years to begin to speak openly, and years more to learn how to listen and distinguish between the stories of neighbours or schoolfriends. It became suddenly clear that a deep abyss of misfortune was secreted at the heart of every family, not just ours – every family had their own, quite unlike anyone else's.

In our home, a secular Jewish household, in which the old religion had been replaced by the (still fairly ancient) cult of learning and culture, the black hole that one could never quite suppress or understand – and in understanding it, hold it at bay – was the catastrophe of European Jewry and what had led to it over the decades, from blood libels to pogroms. This was talked about endlessly, unsparingly, in all its terrible detail. But I needed to grow up before realising that the realm of the unspoken lay alongside what could be spoken of: here unyielding silence reigned to the end, and not all the forbidden subjects were to do with being Jewish. The history of my family was filled with torn threads, fates which I will probably never find out, and can only guess at, based on what happened in Odesa in 1919 during the Red Terror, or in 1941 when Hitler's army took the city, or in Rzhhev in 1942, when all the inhabitants of the Jewish ghetto were murdered, or in Kherson at the beginning of the 1920s when

each side took it in turns to rule the town, each worse than the last. The frankness with which my mother told me about the Holocaust had a shadowy reverse side: from her I heard only about those who survived. We were the ones who had survived. As Primo Levi said: the worst survived, the best perished.

We, then, were the *worst* among the *just-as-bad*, and telling us apart from the next person in the tram carriage or in the doctor's waiting room was only possible by the particular nature of our phantom pain. Around me in the dusty atmosphere of the late USSR were the children and grandchildren of those who hadn't been able to save themselves: peasants (repressed and exiled, starved, shot during grain requisitioning), labourers (sent to camps, shot), those 'people of the past' as they were termed: merchants, petty bureaucrats, priests, the gentry, who had hidden themselves in nooks and priest-holes for decades and were doomed to gradual destruction. And then there were the descendants of those who had carried out the executions: countless secret policemen and Red Army soldiers who were prepared to kill in order to build a new world in which the previously insignificant could reign supreme. And yet even for them things almost always ended badly, as they had done for everyone else. They in turn became 'enemies of the people' without even knowing how, and lay themselves down in the pits of executed bodies alongside the rest.

In this way everyone became a victim, apart from those who survived. All were made equal: not in a good way, but by the common grave, the common fate. Even the idea of picking through the headstones, trying to decide who was good and who less so, seemed somehow clumsy. All this was bewildering – from afar it seemed to us that in postwar Europe there were only three simple

categories to remember: victims, murderers and witnesses, and it was impossible to confuse them. Whereas every second one of us had contrived to alternate between the categories, and had settled in the end on the third: the executioner's pit. But execution without trial or due process, extrajudicial death, seemed in some way to cancel out what had come before – so the millions of dead were just clotted together as one mass of great tragedy, without any explanation ('that's what it was like' shrugged our elders) or way of differentiating. Revolution, civil war, collectivisation, the Terror, the Second World War, another period of State Terror – there is not a single family who emerged intact from this machine of death. And as there could be no retribution, nor even consolation or explanation for these deaths, all that was left to us, born a few decades later, was to study well, behave ourselves, be good children – and to carry within, like the yolk of an egg, the long memory of what can never be set right; and self-pity, because after all anything could happen to you, too.

Fear and self-pity: everything that is needed to see in oneself not an *actor* or subject of history, but merely its raw material. You could simply ignore your own part in this whirlpool of violence or consider yourself as having been coerced into action: not the leg kicking the ball, but the ball itself, that flies up, striking walls and human bodies. The Soviet utopia allowed the possibility of considering yourself guilt-free – or at least only partially guilty, a small screw in a huge mechanism that kept going whether you liked it or not. Inside this killing machine personal responsibility was easy to evade, either with the mimicry that was essential to survival ('I did what everyone did'), or by adopting moral standards for exceptional circumstances ('those were just the times we lived in'). My generation inherited not just horror

at the twentieth century and its wholesale killing, but also the feeling that our family members had suffered greatly, and in a way beyond comprehension or comparison. We were the survivors and we were grateful to our close family that they had managed not to die.

This suffering, the narrow corridor of its solipsism, permits no view of the overall picture, nor of one's place in it, nor what went on beyond the margins of the Soviet experiment – giving the illusion of a particular kind of innocence. It was something like a letter of safe passage. Millions of people felt themselves to be victims of circumstance or the results of circumstance – but never the circumstances themselves, nor the force to change them.

I say 'we', where two years ago I would have insisted on 'I', speaking from my personal experience; considering it unique, as any individual experience is. Saying 'we' now is not an attempt to slough off my responsibilities, to lay them on the collective 'shoulder' (that is, on no one's shoulder) but my sense that a private existence, when understood as a conscious choice, is also the evasion of a problem that must be resolved. In what we call 'troubled societies'¹ the feeling that one is not to blame, a sense of one's apartness, difference or non-participation, is essential in order to survive and stay sane. But on the other hand, these singular private existences, all believing themselves to be uninvolved and free from the general stain, when taken together, give birth to a society in which every person sees themselves as a heroic loner, outside the structures of power and the exchange of violence, and the pronoun 'we' is seen as an attack on personal boundaries. As a result we lose the ability to resist, as well as the

¹ English in original.

ability to discern and differentiate. Events which are determined by class, gender, cultural structures, are easier to behold when one floats above them like a balloon with no one to pull on its string. This distancing effect allows strange things to happen: a person can work for a propaganda channel or shoot at other men exactly like himself, believing at the same time that these actions have no relation to his real and authentic self, and this self remains aloof and apart, a bystander. 'I did my work', 'I followed orders', 'I didn't know anything', 'I believed what the papers wrote'. It is always others who are guilty, and we direct our righteous anger at them in order to hide from ourselves the knowledge of our own similar choices. Living in a particular society, and yet believing oneself free of its imprint, is one of the features which has made it possible for Russia to become what it is today. The fact that our historical passivity has its reasons, a succession of choices and refusals to choose, the inability to become what one might provisionally call 'a political nation', does not remove my responsibility for not being part of a collective and functioning 'we'.

I used to think of myself as part of a different community, one that was not defined by historical experience or state boundaries, and my work as part of this community also causes me pain in retrospect, and forces me to ask questions of myself. Towards the end of the sixties, in Europe and beyond, a new and powerful intellectual movement arose over the rubble of the old world: names, stories, caesurae, homes left empty, destroyed cities and villages, children left without even a memory of their parents. This movement was driven by the sense that there was no task more important than gathering up the pieces and recreating, remembering, committing to memory everything that could be

saved. It had a spontaneous, almost elemental quality; to begin with it was barely conscious of itself and it had no attachment to a language or nation. But in the following thirty or forty years it created what was in effect a new cultural movement (even the noted German *Erinnerungskultur* is only one of its manifestations), going well beyond the limits of museums, publishing programmes and academic discourse. Its main feature is a deep attention to and interest in any form of the past, down to every single tiny shard of porcelain or faded black and white photograph.

We live in a world where the past (a past the twentieth century wanted to tear itself away from) has entirely filled the public imagination, occupying the space of both present and future. Everything that relates to the past has acquired a special and disproportionately inflated value. Bookshelves groan under the weight of documentary novels bringing forgotten names and undervalued figures back into the light; the less-known the person, the more excitement there is in telling her tale. The price of objects from the past rises fast – now no one throws out granddad's sticks of furniture, they take them to antique shops, where the concept of 'vintage' makes anything too young to be antique commercially viable. The volume of second-hand clothing sold goes up from year to year. Advertising and postcards draw on images from the twenties, thirties and fifties and the fashion industry does the same; for a few decades now it has been almost entirely devoted to referencing and reworking what was invented many years before. The past has long ago outgrown the period when it was simply the object of nostalgic curiosity, and it has become a powerful economic factor impacting our daily life in dozens of imperceptible ways. The political consequences are by now impossible to escape: controlling the past, attempting

to harness it, monopolise it, rewrite it according to taste, have all become part of electoral and legislative processes in many countries in Europe and beyond. For those who can't bear the thought of inevitable change or the promised new, the past is a paradise lost (one which never existed, and is therefore especially attractive), and also a weapon to use against the future.

But it doesn't stop there. Right in front of us a sort of thinking which belongs entirely in the past has returned to the world's discourse. This way of thinking had been considered archaic, out-of-date, gone forever – but with each passing year its presence is more evident. Once again the comparative qualities of different ethnicities are discussed (and which nations are inferior, non-existent, or just plain *bad*), blood and soil, the right of the strongest, the health of the nation. We are moving backwards into the twentieth century at the same speed we once ran from it. Another reason why Russian aggression against Ukraine is horrific is that it is a twentieth-century war, both in the means of warfare, and the ideas behind it.

We didn't expect this. I didn't think it would come. Before our eyes the era of memory, individual and collective, darkens at its heart. The attempt to preserve fragments of the lost world, perhaps even to collect them into a partial but coherent picture seems a helpless one alongside the state projects with the single goal of selling the electorate a false memory of the past, with even the traces of recent catastrophe erased, glorified, made compatible with life. As sometimes happens with ideas that are at their outset driven by an ethical imperative, a pure and passionate desire to see justice done, and are suddenly more successful than could have been hoped to be, memorialising has become its opposite in today's reality: a deliberately cynical effort to create

oblivion. What started as a movement to unite people and rid ourselves of generational and cultural stereotypes in the service of a single moral endeavour has begun to sink into a nostalgia of a completely different and terrifying nature.

I was and remain a part of this unnamed and unbounded movement. From my very childhood and long before I began writing what would become *In Memory of Memory* I was captivated by the past – just as Marianne Hirsch writes in her book on 'Postmemory', it was infinitely more interesting than my own utterly ordinary life. My texts, from poems to essays, are above all else, connective tissue joining fragments of the lost, the words of others, or what is left of them. In this regard my work is like the darning of socks or the mending of clothes, that historically female occupation, undemanding but essential in the past before overproduction led us to unlearn the skill of lengthening the life of objects that had served their owners rightfully and faithfully. It is a peace-filled craft that fixes and strengthens, and I feel sad when I think of memory today and how it has forgotten itself and become an instrument of violence and separatism, a dead tongue, a bringer of death. I never wanted that, we (this time the hardly-bounded, impossible-to-describe 'we' of people who have worked for years on the restoration of the past and of memory) never wanted that.

It reminds me in some ways of the language I write and think in, the language I am talking to you in: Russian. For many people it is now the symbol and instrument of violence and oppression. The language does not bear responsibility for what is happening; unlike us it makes no decisions and choices. Like memory, language depends entirely on us, it changes with us, and becomes the first victim of our desperation and our unwillingness to act.

Memory and language have only us to place their hope in, and if we leave them to the whims of fate, or the mercy of those who would attempt to make monsters of them, then the burden of our guilt only grows heavier. Mutilated, damaged, unrecognisable, but still alive, language and memory could still be recovered and returned – and my job is to help in this.

Tikkun olam, an ancient concept from the realm of Jewish mysticism, is derived from the knowledge that the world we live in is damaged and nearly irreparably broken, and that the job of the living is the work of reconstruction, the repair work: if you see a hole then darn it as best you can. There is nothing grandiose about this, it has nothing in common with the terrifying collective projects of the twentieth century which aimed to create a new world, a new man and in doing so nearly destroyed humanity, and the world. Once it seemed as if memory was a talisman, a security against events repeating themselves: *never again*. Today it too is in need of repair work.

The concept of *tikkun olam* seems incredibly, painfully, relevant, as actual as it once seemed to Gershom Scholem, when he wrote that the doctrine ‘raised every Jew to the rank of a protagonist in the great process of restitution’. Today I too subscribe to these very words, although perhaps I would replace ‘every Jew’ with ‘every person’. That would be more precise, especially now, when the life-tissue is in shreds, and not only in Europe but throughout the known world. Every one of us, and I think of myself first of all, needs to take up needle and thread and begin the repair work.

© Maria Stepanova 2023

PRISTAGARENS TAL "ATT LAGA LIVET"

Maria Stepanova
Översättning: Nils Håkanson

Kära vänner,

den bok som vi ska minnas idag skrevs för inte alls länge sedan, och ändå i en annan historisk epok: före pandemin, som i flera år tvingade världen att leva i ett utdraget nu, utan vare sig framtid – för framtiden var uppskjuten på obestämd tid – eller förflutenhet, eftersom det förflutna plötsligt verkade så obegripligt. Boken gavs ut också före det fullskaliga angreppskrig som idag pågår på europeisk mark, ett krig som startades och ännu förs av det land där jag är född och har bott hela mitt liv, ett krig som för alltid har förändrat min uppfattning om mig själv och vad jag ägnar mig åt. Och det gör det svårt för mig att tala nu: *Minnen av minnet* kom ut i en annan värld och var i någon mening skriven av en annan människa. Boken utgick från en utopisk tanke, som jag fortfarande ömmar för – jag hade alltid sett Ryssland som en oskiljaktig del av ett europeiskt kulturhistoriskt område, förenat av tusentals livsöden, tusentals livstrådar, vilka tillsammans formade en gemensam väv. Nu, när mina landsmän insisterar på att denna gemenskap inte finns och aldrig har funnits och när det språk som jag räknar som mitt modersmål används för att rättfärdiga övergrepp och död, tycker jag att denna hoppfulla tanke framstår som naiv.

Själva idén om en sådan stor gemenskap och ett samtal som förs över alla statsgränser och språkbarriärer ter sig allt mer problematisk idag, och inte bara på grund av utvecklingen i Ryssland. Runtom i hela världen använder sig högerpartier och högerregeringar av en likartad retorik och av likartade metoder inom ramarna för en ny gemenskap, som är grundad i rädsla och misstro mot allt som är nytt och annorlunda, en gemenskap med en tydligt tillbakablickande karaktär. Man tycker att vi ska vända oss bort från framtiden, som verkar skrämmande i all sin nyhet, och att vi ska söka våra politiska ideal i det förflutna, men inte i det historiska förflutna, utan i en fiktiv, frambeordrad version av historien, som är tillrättalagd och uppsminkad för att bli mer lockande. I Ryssland – och inte bara i Ryssland – har det till och med antagits särskilda lagar som kriminaliserar de versioner av historien som inte är förenliga med den officiellt godkända versionen; enligt den ryska lagen om *historieförfalskning* ska varje form av egentlig debatt om de övergrepp som vår stat har gjort sig skyldig till betraktas som ett brott. Så förändras den historia som var grundad på fakta och källstudier, på kunskap och insikt – förändras till vad? – till en fiktion som vi förväntas lägga på minnet, lära oss utantill och aldrig vika ifrån. Steg för steg trängs historien undan av minnet, ibland till den grad att vi inte längre kan skilja det ena från det andra.

Jag skrev om det här en gång, *före* alltihop, i den bok som vi talar om idag, och jag tyckte då att minnet (eller snarare dess mörka, farliga dubbelgångare) trots allt inte hade översvämmat hela den kända världen än. ”Minne återberättas, historia är skrift; minnet bryr sig om rättvisan, historien ser till fakta; minnet moraliserar, historien undersöker och korrigerar; minnet är personligt, historien drömmer om objektivitet; minnet grundar sig inte på

kunskap utan på erfarenhet: på medlidandet, på medkännandet, på upplevelsen av en akut smärta som kräver omedelbart deltagande. Men minnets territorium är också fullt av projektioner, fantasier, förvrängningar, av vår tids gengångare och deras fixering vid det som en gång var.” Idag är det just gengångarna som har övertaget; och varje version av det förflutna och det rådande kan bli till dogm, bara någon är beredd att döda i dess namn. Så är Rysslands krig mot Ukraina också ett *krig om minnet*, ett försök att försvara en viss förståelse av historien och att göra det med hjälp av pansarvagnar, bombflyg och död. Jag blir rädd när jag tänker på att det här kriget kanske inte blir det sista i sitt slag.

Jag har levt mitt liv i fred – en fred som jag har tänkt på som en efterkrigsfred och som en fred efter katastrofen, efter det att miljontals människoliv gick under och förintades för något som andra höll för en bättre, mer fulländad framtid. Det kriget hade tydliga och bestämda drag – när man talade om det med oss barn påminde man oss ständigt om att vår existens var villkorad och allt annat än ofrånkomlig: vi hade mycket väl inte kunnat finnas. Enligt vad vi förstod från alla böcker och tidningar hade de som dog i det kriget, trettio år tidigare, dött *för vår skull*; de hade offrat sig för att vi skulle kunna födas och leva. Vilket gjorde att vi, de levande, var ålagda vissa förpliktelser och regler: vi skulle studera väl, vi skulle uppföra oss väl, vi skulle vara duktiga – som om det egna livet inte riktigt tillhörde oss, som om vi levande kunde göra oss förtjänta av erkännande från de okända döda som gått under i kriget. Vad som däremot inte var allmänt känt var den roll som vårt eget land hade spelat i detta krig – vid Polens delning, under erövringen av främmande territorier, i massmorden – något som gjorde det enkelt och naturligt för oss att tänka att det var just vår sida som var den goda.

Om den andra katastrofen – den gamla världens undergång, så som den gamla världen nu såg ut vid förra sekelskiftet – talade man ännu mindre, och alla höll det för sig själva, inom den egna familjekretsen. Överallt fanns det något som skulle hållas hemligt. När det skymtade förbi ingöt det både skam och stolthet i de få invigda. Men om man bara skrapade lite på vardagens släta, fasta yta därhemma var det lätt att hitta *en svag punkt*, något som det inte skulle pratas om i skolan och som i familjekretsen bara antyddes genom att rösterna blev dämpade och spända och utan ord lät dig förstå att här fanns det något som var särskilt allvarligt. Det krävdes åtskilliga år för att man skulle sluta viska om det, ännu flera år innan man lärde sig att lyssna till och urskilja sina klasskamraters eller grannars berättelser. Då stod det snart klart att det inte bara var hos oss som det fanns en dold sorgereva i familjehistoriens väv, att det fanns sådana hål överallt, men också – att de överallt var olika och skilde sig från hur de såg ut i andra hem.

Hos oss – i ett judiskt, sekulärt hem som hade övergett den gamla religionen för den (inte heller särskilt unga) kulten av bildningen och kulturen – utgjordes detta svarta hål, som var omöjligt att tränga ut ur medvetandet men också att riktigt begripa och på så vis tämja, av den europeiska judenhetens katastrof och allt det som under årtionden hade lett fram till den: från anklagelserna om ritualmord till pogromerna. Om detta talades det visserligen, och man gjorde det utan att skona varandra och utan att utelämna de värsta detaljerna. Det var först när jag blev äldre som jag förstod att det, utöver allt som omtalades, också fanns sådant som förtegs, envist och in i det längsta, och det var inte alla sådana förbjudna teman som hade att göra med det judiska. Min släkthistoria är full av avklippta trådar, öden som jag

förmodligen aldrig kommer att få veta någonting om – jag kan bara gissa, utifrån vad jag vet om hur det var i Odesa 1919, eller under den röda terrorn, eller 1941, när Hitlers styrkor kom dit, eller i Rzjev 1942, när invånarna i det judiska ghettot mördades, eller i Cherson i början av tjugotalet, då makthavarna avlöste varandra, de ena värre än de andra. Också när mamma berättade om Förintelsen hade hennes öppenhet en skuggsida: från henne hörde jag bara talas om dem som överlevde. Vi var de som hade överlevt. Och som Primo Levi uttryckte det – det var de sämsta som överlevde; de främsta gick under.

I så fall var väl vi de sämsta bland otaliga andra som var lika usla, och det enda som skilde oss från grannarna på spårvagnen eller i kön på vårdcentralen var särdragen i våra fantomsmärutor. Runt omkring mig i det sensovjetiska diset rörde sig barn och barnbarn till dem som inte hade räddats – till bönder (som utsatts för avkulakiseringen, som förvisats, som svultit ihjäl, som avrättats under tvångskonfiskeringarna), till arbetare (som skickats till lägren, som avrättats) eller till sådana som kallades för ”det förgångnas människor” – handlare, ämbetsmän, präster, medlemmar i adelsfamiljer som hållit sig undan i årtionden och som var dömda att långsamt dö ut. De levde där sida vid sida med ättlingarna till dem som utfört avrättningarna – mängder av tjekister och rödmister som varit beredda att döda för att ge spridning åt den nya värld, i vilken den som ”ingen var kan bli envar”. Det tråkiga var bara att den operationen nästan alltid slutade likadant för dem som för de andra. Utan att de begrep hur visade det sig plötsligt att även de var fiender till folket och skulle slängas i en avrättningsgrop.

På så vis var alla offer utom de som hade överlevt – alla andra hade på ett mycket negativt sätt blivit jämlika i den gemensamma

döden och det gemensamma ödet; det var som om det var för obekvämt att ställa sig framför gravarna och reda ut vilka av de döda som hade varit goda människor och vilka som nog inte hade varit det. Allt detta var förvirrande. Vi som levde på visst avstånd från krigets Europa kunde tycka att det borde ha varit enkelt att dela in den tidens människor i tre tydliga kategorier – offer, mördare och vittnen – och att det var otänkbart att de tre grupperna skulle kunna blandas samman. Men samtidigt hade var och varannan person hos oss hunnit vara både det ena och det andra och inte sällan också slutat i den *tredje* kategorin, i samma avrättningsgrop igen. En död som är så rättslös och outredd, som är så orättmätig och orättvis, nollställer i medvetandet allt som har varit, så att miljontals döda slumpas ihop till en enhetlig massa, i en väldig katastrof som inte går att förklara ("det var bara så det var på den tiden", sa de gamla med en axelryckning) och där inga detaljer kan urskiljas. Revolutionen, inbördeskriget, kollektiviseringen, terrorn, andra världskriget, en till period med statsterror – det fanns inte en enda familj, inte en enda historia som kom oskadd ur den köttkvarnen. Och eftersom all denna död tydligen inte behövde förklaras, och eftersom det tydligen inte heller var någon som skulle tröstas eller bestraffas för den, var allt som återstod för oss, som var födda några årtionden efteråt, att studera väl, att uppföra oss väl, att vara duktiga, samtidigt som vi inom oss – som gulan i ett ägg – bar på ett långt minne av allt som inte gått att rätta till, samt på en viss självömkan, för även vi kunde ju bli utsatta för vad som helst.

Rädsla och självömkan: det är allt som behövs för att man ska börja se sig på sig själv, inte som delaktig i historien, som ett historiens subjekt, utan som en förbrukningsvara åt historien. Det var fullt möjligt att inte tänka på sin egen delaktighet i den

ständig våldsspiralen eller att hålla den för nödvändig – du är inte foten som träffar bollen, du är bara en boll som far och studsar mellan väggar och människokroppar. Den sovjetiska utopin gav dig en chans att tycka att du var oskyldig eller åtminstone inte fullt så skyldig, att du bara var en kugge i en väldig maskin som skulle fortsätta att gå, oavsett vad du ville. I den stora dödens epicentrum var det enkelt att skjuta ifrån sig det personliga ansvaret, att skylla på att man hade behövt anpassa sig och överleva ("alla gjorde så") eller på någon moralisk norm som skulle ha varit annorlunda än den man själv var van vid ("det var sådana tider då"). I arv till min generation lämnades inte bara fasan inför 1900-talets massdöd utan också känslan av att våra släktingar hade behövt stå ut med ett ojämförligt, oföreställbart lidande. Vi var överlevare, och vi skulle vara tacksamma för våra släktingars förmåga att inte gå under.

Detta lidande, dess solipsistiska korridor, i vilken det var omöjligt att se den större bilden och sin egen plats i den eller vad som pågick utanför det sovjetiska projektet, skapade en illusion av en särskild sorts oskuld. Det var som ett lejdebrev: miljontals människor ansåg sig vara offer för eller ett resultat av omständigheterna, men själv tyckte man sig inte vara en del av dessa omständigheter och inte heller av den kraft som skulle kunna förändra dem.

När jag nu säger "vi" på ställen där jag för två år sedan skulle ha insisterat på pronomenet "jag" – under åberopande av min personliga erfarenhet, unik, som hos alla andra – är det inte ett försök att skjuta över ansvaret från mig själv till det allmänna, det vill säga till ingen alls; det hänger istället ihop med att jag har insett att också betonandet av den privata existensen och de personliga valen kan vara ett sätt att ducka för en uppgift som

tvunget måste lösas. I det som ibland kallas ”troubled societies” är känslan av *skuldlöshet* – upplevelsen av att vara avskild från, annorlunda än, inte delaktig i ett större samhällsförlopp – helt nödvändig för att du ska kunna leva utan att bli galen. Men om man lägger samman många sådana privata existenser, som var och en ser sig som fristående och obefläckad av den allmänna skulden, kommer det att ge upphov till ett samhälle, i vilket var och en tycker sig vara ensam huvudperson, fristående från maktens strukturer och våldsutövning, och där varje försök att appellera till ett ”vi” kommer att uppfattas som ett attentat mot den egna personens gränser. Det slutar med att vi inte bara förlorar förmågan att bjuda motstånd utan också förmågan att rätt identifiera och värdera vad som sker i vår omgivning. Allt det som bestäms av klasstrukturer, könsstrukturer och kulturella strukturer blir enklare att förhålla sig till som om man betraktar det helt från sidan, eller som en herrelös ballong som ingen tänker hålla i snöret. Detta avstånd till världen kan ge upphov till en del egendomliga fall, som när en person som arbetar på en propagandakanal eller skjuter mot sina likar helt ärligt anser att dessa handlingar inte har att göra med hans eller hennes egentliga, verkliga ”jag”, som på något vis kan fortsätta att vara avskilt från, inte delaktigt i sitt eget handlande. ”Jag gjorde bara mitt jobb”, ”jag lydde order”, ”jag visste ingenting”, ”jag litade på tidningarna”. Alltid finns det andra som är skyldiga, och mot dem riktar vi vår uppriktiga vrede för att slippa se de allmänna drag som format även våra personliga beslut. Detta drag – att man anser sig vara en del av ett visst samhälle samtidigt som man tycker sig stå fri från den prägling som det samhället sätter på alla *de sina*, att man tror sig vara fristående, inte delaktig, avskild – är en av de saker som har möjliggjort dagens Ryssland. Det faktum

att det finns förklaringar till denna historiska passivitet, till alla de val som gjorts eller inte gjorts, till oförmågan att utveckla vad som kanske kan kallas för en politisk nation, fritar inte mig från ansvaret att inte ha varit en del av ett gemensamt, arbetande *vi*.

Istället har det funnits en annan gemenskap, som jag alltid har ansett mig vara en del av och som inte definieras av historisk erfarenhet eller statsgränser. Även min verksamhet inom den gemenskapen ger nu upphov till en försenad smärta som tvingar mig att ifrågasätta mig själv. Någon gång mot slutet av sextioalet började det växa fram en ny och kraftfull intellektuell rörelse i Europa och på andra sidan Atlanten, i ruinerna efter den gamla världen, upp över alla namn, historier, tomheter, herrelösa hus, förintade städer och byar, framför ansiktena på de barn som växte upp utan minne av sina föräldrar, en rörelse som utgick från någon form av tanke om att det viktigaste av allt var att samla ihop spillrorna av det som varit för att försöka återskapa, erinra sig och lägga på minnet så mycket som möjligt. Rörelsen var spontan, nästan som en naturkraft, och var inte helt uppenbar, för den hade varken nationella eller språkliga kopplingar. Men under de årtionden som gått sedan dess har den gett upphov till något som kanske kan kallas för en ny kultur (den berömda *minneskulturen* är bara en av dess manifestationer). Det är en kultur som går långt utanför ramarna för alla muséer, utgivningsprojekt och akademiska debatter. Dess viktigaste drag är den djupgående uppmärksamhet och det intresse som riktas mot all tänkbar förflutenhet, mot varje skärva av porslinskoppen, varje parti av det urblekta svartvita fotografiet.

Vi lever i en värld där det förflutna, från vilket 1900-talet ville slita sig loss så fort det bara gick, plötsligt tar upp nästan all plats i det allmänna medvetandet och tävlar om utrymmet med

både nuet och framtiden. Allt som rör det förflutna blir till ett slags klenoder, och det på ett säreget sätt som inte alltid verkar förenligt med sunt förnuft. Priserna på gamla föremål stiger, farfars skåp slängs inte längre på tippen utan släpas iväg till en antikhandel, där man behövt komma på begreppet *vintage* för att ge en kommersiell lockelse åt föremål som inte är tillräckligt gamla för att kallas antikviteter, samtidigt som försäljningen av begagnade kläder ökar för varje år. Reklamkampanjer och vykort återskapar ständigt bilder från 1920-, 1930- och 1950-talet, och det gör även modeindustrin, som i årtionden har hållit sig sysselsatt nästan enbart med citat och omarbetningar av sådant som andra kom på för åtskilliga år sedan. Inte på länge har det förflutna enbart varit ett föremål för nostalgisk beundran; det har blivit till en betydande ekonomisk faktor, som påverkar våra vardagsliv på många olika sätt. Att något sådant skulle kunna ske utan politiska följder var till slut otänkbart – och så har det förflutna, kontrollen över det förflutna, försöken att behärska det, att monopolisera det, att omformulera det efter sin egen smak, slutligen blivit till en del av samspelet mellan folk och makthavare och av lagstiftningsprocesser i många länder både i och utanför Europa. De som inte står ut med tanken på vissa oundvikliga förändringar och på allt det *nya* som varje förändring för med sig, vänder sig nu till det förflutna, inte bara som ett förlorat paradiset (som aldrig existerat och som just därför är så lockande), utan också som ett vapen att använda i striden mot framtiden.

Och det slutar inte där: inför våra ögon återkommer över hela världen ett tänkande som helt och hållet tillhör en förgången tid. Nyss hölls det för arkaiskt, föråldrat, ogiltigt för all framtid – men nu blir dess närvaro allt tydligare för varje år som går. Plötsligt diskuteras på nytt vilka karaktärsdrag som utmärker den eller

den etniska gruppen (eller för den skull om ett visst folkslag ska räknas som ofullgånget, icke-existerande eller *mindervärdigt*); det är blod och jord, den starkes rätt och folkets hälsa och hygien. Vi rör oss baklänges mot 1900-talet med samma hastighet som vi en gång flydde från det, och den ryska aggressionen i Ukraina är fruktansvärd också på så vis att det är ett 1900-talskrig: det märks på krigföringen och det märks på de idéer som har banat väg för kriget.

Vi var inte beredda på detta, jag var inte beredd. Framför våra ögon mörknar det individuella och kollektiva minnets epok inifrån. Försök att bevara brottstycken av det som gått förlorat och samla ihop dem i en ofullständig men ändå välgrundad bild, visar sig kraftlösa intill de statliga projekt som bara har ett enda mål – att pådyvla väljarna en förljugen bild av det förflutna, där spåren av den katastrof som inträffade för ändå inte så länge sedan har suddats ut, renoverats eller på andra sätt gjorts uthärdliga för livet. Så som det ibland kan vara med idéer som har börjat med ett etiskt imperativ, med ett rent och förtvivlat försök att åstadkomma rättvisa, och sedan blir oväntat framgångsrika, har *minnet* i dagens verklighet kommit att omvandlas till sin motsats: till medvetna, cyniska ansträngningar att producera glömska. Det som nyss var en rörelse som förenade människor och gjorde upp med generationers och kulturers stereotyper för att det fanns en gemensam moralisk uppgift, sjunker så ner i nostalgi av ett i grunden annat, skrämmande slag.

Jag var och är en del av denna namnlösa, gränslösa rörelse. Från det att jag var liten, långt innan jag började skriva på det som skulle bli *Minnen av minnet*, var jag – precis som Marianne Hirsch beskriver det i sin bok om postminnet – besatt av det förflutna, som var så oändligt mycket intressantare än mitt eget

obetydliga liv. Alla mina texter, från dikter till essäistik, fungerar framför allt som en bindväv mellan fragment av sådant som gått förlorat, mellan främmande ord eller vad som nu finns kvar av dem. Det har vissa likheter med att stoppa sockor eller lappa kläder – en typisk gammal kvinnoyssla, mycket anspråkslös och ändå så viktig förr i tiden, innan överproduktionen lärde oss av med att förlänga livet för föremål som troget och duktigt tjänat sina ägare. Det är ett fridsamt hantverk, som går ut på att förena och stärka – och det är bittert för mig att tänka på hur minnet idag glömmet bort sig självt och istället görs till ett redskap för våld och splittring, till ett dött språk som bär på död. Det var inte vad jag önskade, inte vad vi (den här gången menar jag det kringsvävande, svårfångade, frikostiga ”vi” som består av alla de människor som i årtal har arbetat på att återskapa det förflutna och det förflutnas minne) – inte vad vi önskade.

Det här påminner mig om det språk, på vilket jag tänker och skriver, det språk som jag använder nu, när jag talar till er – det ryska språket, för många en symbol och ett redskap för aggression och förtryck. Men språket kan inte lastas för det som pågår idag; till skillnad från människor tar språket inte del i besluten och fattar inga egna beslut. Precis som minnet är språket helt beroende av oss, det förändras med oss och blir det första offret för vår bristfälliga beredskap att agera och för vår förtvivlan. Såväl minnet som språket kan bara hoppas på oss. Om vi lämnar minnet och språket åt ödets nycker, om vi överlåter minnet och språket åt de människor som vill förvandla dem till vidunder, kommer det bara att göra vår skuld ännu större. Minnet och språket har idag förvrängts och skadats intill oigenkännlighet, men båda lever och kan fortfarande bli sig själva igen – och det är min sak att försöka hjälpa dem med det.

Tikkun olam, ett gammalt begrepp inom den judiska mystiken, utgår från vetskapen om att vår värld är skadad, trasig, nästan fördärvad, och tanken att det är de levandes uppgift att verka för dess återställande, enkelt uttryckt – *att laga den*: om du ser ett hål ska du också laga det, så gott du kan. Det finns ingenting storslaget i detta, det har inga likheter med 1900-talets fruktansvärda kollektivprojekt som föresatte sig att skapa en helt ny värld och en helt ny människa – och som nära på förintade både mänskligheten och världen. En gång kändes det som om just minnet var den pant eller den amulett som skulle förhindra att det som hände då skulle hända igen: *never again*. Men idag behöver även minnet lagas.

Tanken på *tikkun olam* känns idag obegripligt, smärtsamt aktuell – så som den en gång framstod för Gershom Scholem. Han skrev att denna tanke ”upphöjer varje jude till huvudperson i den storslagna återvändarprocessen”. Idag skulle jag gärna skriva under på det, vartenda ord. Förutom att jag kanske skulle ändra ”varje jude” till ”varje människa”. För så är det idag, när livsväven hänger trasad, full av hål och revor, inte bara i Europa utan i hela den kända världen. För var och en av oss – inte minst mig själv – är det hög tid att börja ägna sig åt att stoppa, lappa och laga.

© Maria Stepanova 2023

BERMAN LITERATURE PRIZE

was established in 2020 to reward an author whose works embody the statues of the Prize, in the spirit of the Jewish tradition and literary works aiming to explore the rich Jewish culture and at the same time “exceed times and cultures” thereby striving for the universally human. Berman Literature Prize is for ten years awarded annually and the prize sum is 750 000 Swedish kronor.

PREVIOUS LAUREATES

DAVID GROSSMAN (2021)

PÉTER NÁDAS (2022)

BERMAN LITERATURE PRIZE HAS THE FOLLOWING ETHOS AND DECLARATION OF INTENT

There is more than one Jewish tradition, and the tradition that the Berman Literature Prize seeks to highlight has developed in constant dialogue with other cultures and languages. This means that for thousands of years it has preserved a rich history and literature while simultaneously encountering the languages and texts of other cultures. Tradition and renewal have interacted, giving rise to a constant critical rereading of religious texts as well as literature and songs, poetry and philosophy. This is a tradition of knowledge in which interpretation, interpretative concepts and memory are at the centre, and because of historical circumstances involving persecution and discrimination, it is often written from a marginal position and from the experience of exile.

It is an ongoing exploratory discussion, and all the forms it takes have one thing in common: an impassioned and sincere belief in the ability of the literary text to transcend times and cultures, to let words convey experiences and thoughts between people. The aim of the Berman Literature Prize is to honour authors in recent years who, regardless of background or genre, have worked in the spirit of this tradition.

COMMITTEE

THOMAS BERMAN founder and chairman

CATHARINA BERMAN founder and secretary

PHILIP BERMAN family representative

BEATRICE ENGSTRÖM-BONDY

Senior advisor to Jacob Wallenberg

EVA GEDIN publisher Norstedts Förlag

PAULA GUILLET DE MONTHOUX

secretary general World Childhood Foundation

JENS LAPIDUS author

JÖRGEN NORDENSTRÖM

professor emeritus Karolinska Institutet

DANIEL SANDSTRÖM

literary director, publisher Albert Bonniers Förlag

THE JURY

DANIEL PEDERSEN researcher and publisher, chairman

INGRID ELAM author and culture journalist

HANNA NORDENHÖK author

NA'AMA ROKEM

associate professor at The University of Chicago

THOMAS STEINFELD author and journalist

SVANTE WEYLER publisher

CONTRIBUTORS

MARIA STEPANOVA laureate

IDA BÖRJEL poet and translator

ANNA PETRINI contrabass flute recorder

ANDERS LAGERQVIST violin

BARTOSZ CAJLER violin

ANASTASIA SHUGAEVA viola

ERIK UUSIJÄRVI cello

INGEMAR FASTH host

DANIEL PEDERSEN chairman of the Jury

THOMAS & CATHARINA BERMAN founders

THANKS TO

**THE JURY AND COMMITTEE OF
BERMAN LITERATURE PRIZE**

NIRSTEDT/LITTERATUR

ERIC ERICSONHALLEN

NORRBACKA TRYCKERI

NINA ULMAJA designer

RANG LI diploma design and producer

OLGA NYCANDER programme designer

PICK A FLOWER flowers

ALAN CROZIER translator

SASHA DUGDALE translator

NILS HÅKANSON translator

KLARA WALDENSTRÖM calligraphy

ANDERS LAGERQVIST artistic director

ANNA TILLGREN AB

PROGRAMME

BERMAN LITERATURE PRIZE AWARD CEREMONY

Eric Ericsonhallen Stockholm, Sweden. Monday October 23th, 2023

16:00 Canapés and Wine

16:45 Prize Ceremony

Fausto Romitelli (1963–2004)

"Seascape" for contrabass flute recorder (1994)

WELCOME Ingemar Fasth

FOUNDER'S SPEECH Thomas Berman

Béla Bartók (1881–1945)

from "44 Duo for two Violins" no 28 (1931)

Luciano Berio (1925–2003)

"Igor" and "Béla" from "34 Duets for two Violins" (1979–1983)

Béla Bartók (1881–1945)

from "44 Duos for two Violins" no 42 (1931)

LAUDATIO Ida Börjel

Dmitrij Schostakovich (1906–1975)

from String Quartet no. 8 op. 110, 3rd movement (1960)

Johann Sebastian Bach (1685–1750)

arr. **Dmitry Sitkovetsky (1954–)**

"Aria" from "The Goldberg variations" BWV 988 (1741) arrangement for String Trio

PRIZE CEREMONY

Thomas & Catharina Berman and Daniel Pedersen will present
The Berman Literature Prize Diploma, made by paper artist Rang Li
and designer Nina Ulmaja, to Maria Stepanova

LAUREATE'S SPEECH Maria Stepanova

Maurice Ravel (1875–1937)

1st movement from "Sonata for Violin and Cello" (1920–22)

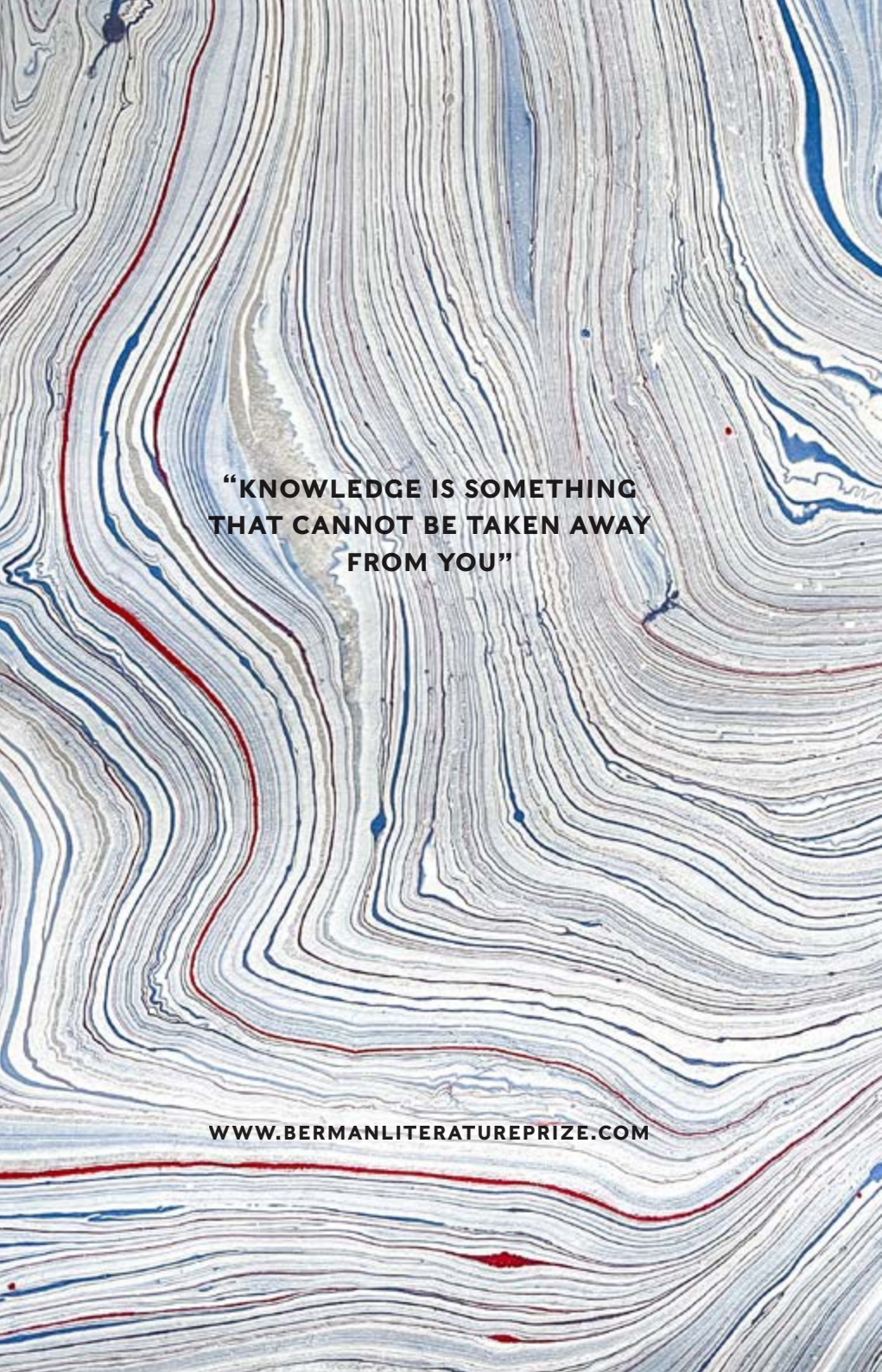
FINAL Ingemar Fasth

Fritz Kreisler (1875–1962)

"Marche miniature viennoise" (1925)

BOOK SIGNING

**“KNOWLEDGE IS SOMETHING
THAT CANNOT BE TAKEN AWAY
FROM YOU”**

WWW.BERMANLITERATUREPRIZE.COM